

KÖZLEMÉNYEK

TŐSÉR MÁRTON

PELEKANON – A KÉSŐ BIZÁNCI ÉS KORAI OSMÁN TAKTIKA PÉLDÁJA

Magyarországon sokan foglalkoztak már a nomád taktika kérdéseivel és az oszmán hadszervezettel, de mintha a korai oszmánok harcai kimaradtak volna az érdeklődés köréből. A szultánok hadinépe szinte csak attól a ponttól vált a hazai kutatás tárgyává, miután a 14. század végétől kezdett érintkezésbe lépni a Magyar Királysággal is. Pedig addigra már komoly szervezeti és taktikai fejlődésen ment át, és érdemes erre kitékinteni.

A korai oszmán hadsereg megismerésének legjobb módja az, ha a bizánciakkal vívott első csatáikat vesszük szemügyre. Komoly gondot jelent azonban, hogy egy ilyen vizsgálathoz milyen forrásokat tudunk felhasználni: az oszmán hagyományok lejegyzése ugyanis csak a 15. század elején, tehát jókora késéssel kezdődött, a bizánci krónikások viszont akkoriban ritkán voltak katonai képzettségű írók, akik szakszerűen tudták volna ismertetni a harcokat. Szerencsére az egyik bizánci–oszmán összecsapásról, az 1329-es peleanononi csatáról rendelkezésünkre áll egy igen részletes beszámoló, mégpedig egy abban részt vevő császári főtiszt tollából. A szerző az akkori bizánci főparancsnok (*mezas domestikos*) és későbbi császár, Ioannes Kantakuzenos (VI. János, 1341/47–1354). Az ő leírását érdemes összevetni a szintén kortárs Nikephoros Gregoras bizánci történetíró rövidebb verziójával a csatáról.¹ A török hagyományban ugyanakkor nem maradt nyoma az eseménynek.² Bizánci kiskrónikák is említették még a csatát, de nem részletekbe menően, illetve a 15. században még röviden ismertette a történetíró Chalkokondyles is.³ Pedig már csak azért is érdekes az összecsapás, mert ez volt az első és utolsó alkalom, hogy a bizánci császár és az oszmán uralkodó személyesen ütközött meg egymással.

¹ Gregoras 1979.

² Az is igaz, hogy Kantakuzenos, aki később szövetségese és apósa lett az oszmán állam fejének, Orhánnak, megismerhette az esemény török verzióját. *Hadzisz* 1974. 249. o. Elvileg ugyan Kantakuzenos, aki bukása után, már szerzetesként írta művét, kedvezőbb színben festhette le saját tevékenységét, de magát a csatát politikai ellenfele, Nikephoros Gregoras is hasonlóan – bár jóval rövidebben írja le, a kimenetelt illetően azonban már eltér a véleménye. – Az összecsapást peleanon-philokreenci csataként is említik, mivel van, aki a nappali szabályos küzdelem, illetve a visszavonulás utáni török rajtaütés helyszíne után két szakaszra bontja az eseményeket. (A török nyelvű irodalomban maltepei csataként is említik, lásd *Köprülü* 1992. 109. o.)

³ *Chalkokondyles* 2014. 35. o. és *Kleinchroniken* 3. k. 29., 34. o.

Az összecsapás tárgyalása előtt röviden térjünk ki a két szembenálló uralkodó személyére és a vezetésük alatt álló haderők összetételére, illetve taktikájára. III. Andronikos (1328–1341) a nagyapja, II. Andronikos (1282–1328) ellen kirobbantott polgárháború árán jutott hatalomra, amely nem volt ugyan rettenetesen pusztító, de nyilván nem javította a bizánci hadinép kohézióját. Az új császár elődjével ellentétben erélyes és hozzáértő vezetést ígért, politikai és katonai szempontból egyaránt. A bizánci katonaság ekkor zömében zsoldosokból állt, a nyugati lovagok alkották a leghatékonyabb részét (az új uralkodó maga is kedvelte a lovagi tornákat), de mellettük egyéb népek harcosai is szolgálatukba álltak, ha meg tudták őket fizetni. Így már a polgárháborúban is, majd később a balkáni hadjáratokon gyakran fogadtak fel Anatóliából törököket, akik általában nem zsoldért, hanem zsákmányolási lehetőségért cserébe vállalták a szolgálatot. A fizetett katonaság mellett jelen volt még a birtokos katonaság és a zömében nem hivatásos, inkább paraszti milíciákból álló gyalogság is, ez utóbbiak harcértéke azonban már nem volt túl magas.

Ez volt a korabeli bizánci haderő egyik komoly hiányossága: saját katonasága csekély számú volt, és ütközetekben nem sokat ért. Továbbá az is problémát okozhatott, hogy a katonaság erősen feudális rendszerű volt: a középbizánci időszyakkal ellentétben már nem a központosított állam toborozta, fizette és látta el a csapatokat, hanem a nagybirtokosok és a városok is rendelkeztek saját egységekkel, amelyeket ugyan összegyűjthettek egy-egy hadjáratra, de a sereg kohéziója nem volt túl magas fokú. Ezért leginkább a zsoldosokra lehetett építeni, csak hogy ebben az időszyakban a krónikus pénzhiány miatt ezek alkalmazása is problémába ütközött, nem volt ritkaság a dezertálás. Emellett taktikai szempontból az is gondot okozott, hogy a nomád harcmodort alkalmazó törökök lovas íjászaival szemben nem igazán tudtak hasonló mozgékony lovasságot kiállítani. A császári sereg fő ereje a nehézlovasság volt, amely a közelharcot kereste, ellenfelük viszont könnyen ki tudott térni előlük. Általában véve a korabeli bizánci haderő nem a jól képzett és fegyelmezett csapatok együttműködésére épült, mint például a katalánoknál a 14. század elején. A csata menete is mutatja majd, hogy a bizánci csapatok fegyelme elég sok kívánnivalót hagyott maga után.⁴

III. Andronikos ellenfele, Orhán emír ekkor már gyakorlott hadvezérnek számított, 1326-ban ő kényszerítette kapitulációra a bizánci várost, Prusát, melyet ezután fővárosává tett, Bursa néven. Ez már azt is jelezte, hogy az oszmánok támadásainak célpontjai továbbra is a bizánciak megmaradt bithyniai területei lesznek. A marokkói utazó, Ibn Battúta így jellemezte Orhánt: „...a legerősebb türkmén uralkodó, a leggazdagabb kincsekben, városokban és katonákban. Csaknem száz erődítménye van, és szünet nélkül járja őket körbe [...]. Harcol a hitetlenek ellen és ostrom alatt tartja őket.”⁵ Hadinépe

⁴ Nicol 1993. 167–168. o. és *Kyriakidis* 2011. 92–96., 207–214. o. Jellemző, hogy III. Andronikos legnagyobb sikereit, Thessalia és Epiros visszaszerzését az ottani belviszályok tették lehetővé kis létszámú seregeinek. Vö. *Bartusis* 1992. 92–93. o.

⁵ *Fodor* 2002. 172. o.

zömében nomád lovasokból állt, de mellettük könnyűgyalogosok is komoly számban vettek benne részt. Nemcsak törökök, de Kis-Ázsiába került tatárok, vagy a meghódított bizánci területek lakói is részévé lettek a korai oszmán hadszervezetnek. Habár csírájában, de vele kezdődött az oszmán gyalogság kiépítése: a janicsárok csak később lépnek színre, de a könnyűgyalogos yayák (lásd később) beépítése a hadigépezetbe annak jele volt, hogy az oszmánok nem egy régi stílusú lovas-nomád sereget fognak harcba vetni a jövőben. Orhán állama a korai oszmánok rugalmasságának példája volt: nemcsak saját nomád hagyományaikra támaszkodtak, hanem muszlim példák mellett bizánciakat is átvettek. Ez annál könnyebben ment, minthogy a köznép szintjén gyakori volt a keveredés, sőt Orhán első felesége, Nilüfer is egy bizánci várnagy lánya volt. Az átpártolt bizánciak is komoly karriert futottak be oszmán földön, mint Kösze Mihál, vagy Evrenosz bég.⁶ A birodalom későbbi szervezetének főbb elemei is Orhán uralkodása alatt jelentek meg, mint a szandzsák- és beglerbégek kinevezése és a saját pénz verése, de alighanem a törökök közül ő nevezte magát elsőként szultánnak, vagyis olyan főhatalmat jelző titulust használt, amit korábban a szeldzsuk uralkodók.⁷

Bizánc a 14. század elején elveszítette nyugat-anatóliai birtokait, csak a Boszporusz túlszéljén, Bithyniában maradt a kezén egy területsáv. Az oszmán-törökök ezt is folytonos nyomás alatt tartották, Prusa eleste után rövidesen Nikaia (Iznik) is blokád alá került. A város helyzetét nehezítette a császár, II. Andronikos és unokája között dúló belháború (1321–1328). Miután III. Andronikos felülkerekedett, hozzálátott a birodalom helyzetének rendbetételéhez. Egy sikeres keleti hadjárat nagyban megnövelte volna az új uralkodó tekintélyét, így magától értetődött 1329 tavaszán, hogy Orhán ellen vonul.

A terv szerint a bizánciak még a nyári meleg előtt meg akarták támadni a síkságokon tanyázó nomádokat, mielőtt azok felhúzódnának a hegyekbe. Ezért csupán 2000 fős sereget tudtak sietve összegyűjteni a fővárosból, illetve Didymoteichonból és Thrakiából, nyugatabbi csapatokra nem várhattak.⁸ 1329. június 1-jén keltek át az ázsiai oldalra, és a parti úton megindultak kelet felé. A nomádok azonban már a hegyi szállásaikra vonultak, Orhán ugyanakkor a császár érkezésének hírére a gyalogos és lovas hadinépével megindult elé, hogy biztos magaslati állásban fogadja a bizánciakat. III. Andronikos

⁶ Az előbbi egy áttért bizánci várúr volt, az utóbbi pedig Prusa/Bursa kormányzójának fia; utódaik – a Mihalogluk és az Evrenoszogluk – befolyásos oszmán családok lettek. *Lowry* 2003. 55–66. o.

⁷ *Matuz* 1990. 30–33. o. és *Kermeli* 2009. 443–444. o. Magát a szultáni címet a szeldzsukok terjesztették el az iszlám világban, ezzel jelölték szuverén világi uralkodói hatalmukat, mely fölött az akkor már csak vallási hatalmat képviselő kalifa állt.

⁸ *Gregoras* szerint ennek is csak egy része volt képzett katona, a többi parasztokból és kézművesekből szedték össze, így győzelemre nem is gondoltak, habár szerinte a hadjárat célja Nikaia megsegítése volt. *Gregoras* 1979. 224. o. Ugyanezzel indokolja a hadjáratot Chalkokondyles (35. o.), *Kantakuzenos* 1986. 21. o. viszont nem említi Nikaiát, csak a nomádok elleni támadást, és a kiskrónikákban is ugyanezt találjuk. *Kleinchroniken* 3. k. 29. o.

két napig menetelt keleti irányban és a harmadik napon találkozott a parti út feletti magaslatokon álló oszmán sereggel. Ekkor a Pelekanon nevű síkságon tábort vert, és haditanácsot tartott főtisztjeivel.⁹

Az összecsapás

Előbb Gregoras verzióját követve nézzük a csata menetét! A bizánci krónikás szerint reggel török lovasok ereszkedtek le a hegyekből, mire a bizánciak is kivonultak ellenük. Az oszmánok csak távolról nyilazták őket, kerülték a közelharcot. Ezt a császár a gyáva-ság jelének vélte, és arra utasította seregét, hogy kisebb csoportokban próbálják őket át-karolni. Tapasztaltabb tisztjei óvták ettől, mivel szerintük ez nem vezethet jóra, de hiába. A harc már délutánig húzódott, amikor Orhán a hegyekből figyelve úgy ítélte meg, hogy a bizánciak kifáradtak a hőségtől és az eredménytelen átkaroló mozdulatoktól. Ezért táma-dásra indította seregét, és lovasai körülvették Andronikos erőit, nyílzáporaikkal és közel-harcba bocsátkozva is veszteségeket okoztak nekik. Azonban a bizánciak is derekasan har-coltak, és visszaverték a rohamot. Ám az este közeledtével úgy döntöttek, veszélyes lenne éjszakai harcot vívni ellenséges terepen, így elkezdtek visszavonulni a táborukba. A törö-kök persze még ádázabban támadták őket, és komoly veszteségeket okoztak lovasoknak és gyalogosoknak egyaránt, még a császár is könnyebben megsérült a lábán. A harcnak az éjszaka beállta vetett végét – Orhán úgy vélte, jobb, ha távolabbra húzódik, és csak 300 lovaszt hagyott hátra megfigyelésre, hogy a megfelelő alkalommal vissza tudjon térni. III. Andronikos a közeli Philokrene városkába ment, hogy ellássák lábsebét. Mivel em-berei ezt menekülésnek hitték, a törökök éjszakai támadásától tartva fejvesztve indultak a hajókhoz, hogy elhagyják a terepet, vagy egymást taposva rohantak a parti városokba menedékkért. Az oszmán lovasok reggelre üresen találták a táborát, ahol jókora zsákmányt szereztek, százan közülük aztán a parton rekedt bizánciakat beérve nekiláttak lenyilazni őket. A császár a reménytelen helyzetet látva maga is visszahajózott a fővárosba.¹⁰

Kantakuzenos jóval részletesebben tárgyalja az eseményeket. Szerinte már a hadita-nácsban úgy ítélték, hogy nincs értelme folytatni az előrenyomulást, mivel a nomádok kereket oldottak, a nehezen járható terep miatt pedig jobb elkerülni a harcot Orhán se-regével. De nem szabad azt a benyomást kelteni, hogy félelemből vonulnak vissza, ezért másnap ki kell vonulni a síkra, és hadrendben állva megvárni, mit lépnek a törökök.

⁹ *Kantakuzenos* 1986. 21–22. o. – *Gregoras* 1979. 225. o. szerint a törökök nyolcezren voltak. Pelekanon a Retzion és Niketiaton erődje közti, a mai Izmittől 44 km-re, nyugatra található dombos vidék neve volt. *Belke* 2020. 902. o. A létszám adatok megtevesztöek, a törökök valószínűleg túlerőben voltak, de kisebb mértékben; vö. *Bartusis* 1992. 257. o. arról, hogy Kantakuzenos rendszerint csak a lovasok számát közli, a gyalogosokét nem.

¹⁰ *Gregoras* 1979. 225–226. o. – Chalkokondyles szerint eleve Philokrenébe akartak visszavonulni az eldöntetlen harc után, ennek során támadták hátba őket a törökök, és sokakat megöltek, a maradékot a falak mögé szorították be, azonban a várost már nem tudták bevenni. *Chalkokondyles* 2014. 35. o. A parti erődítményekhez lásd a 15. jegyzetet.

Ha lejönnek és megütköznek, legyen, ha nem, akkor rendezetten visszavonulva térjenek haza. Másnap reggel valóban ki is vonultak a síkságra, amit látva Orhán is elrendezte csapatait: egy részét lesbe állította, arra az esetre, hogy ha a bizánciak sikeresen támadnának, akkor váratlanul rájuk törhessenek és megfutamíthassák őket. Erői zömét egy magaslaton helyezte el, 300 lovas íjászt pedig leküldött a síkra, hogy nyilazással zaklassák a császár seregét, csalogassák őket maguk után, de közelharcba ne bocsátkozzanak, ha pedig azok visszafordulnak, újra támadják meg őket. A bizánciak sík terepen álltak, a törökök felőli részen viszont nehezen járható magaslatok voltak, és vízmosások szabdalták a tájat. A 300 lovas mögött Orhán két oldalon még 1000–1000 embert állított azok támogatására. A császár erre maga is kikülönített 300 lovas, és figyelmeztette őket, hogy a lovas íjászok nem fognak közelharcba bocsátkozni, ezért amikor meghátrálnak, rendezetten és lassan üldözzék őket, de tartsanak nyíllövésnyi távolságot, hogy ne tudják őket nyílzáporral elborítani. Ha lehet, vágják el a visszaútjukat, de mindenképpen térjenek vissza a síkra, amint az oszmán lovasok oltalmazására kiállított egységek közelébe érnek.¹¹

Így kezdődött meg a harc. Az Andronikos Exotrochos testőrparancsnok (*mezas hetairarches*) vezette bizánci különítmény kivárta, amíg a törökök nyíllövésnyi távolságra megközelítették őket, majd gyors rohamot indított. Az oszmánok nyilazással próbálták megállítani őket, de az hatástalannak bizonyult, így futásnak eredtek, egészen a hátvédjükig. A bizánciak a futók közül negyvenet levágtak, majd visszatértek a sík terepre (ők maguk állítólag mindössze néhány sebesült lóval megúszták az összecsapást). A törökök pedig, miután erősítést kaptak, ismét támadtak, de az eredmény ugyanaz lett: megint megfutamították őket, harminc embert veszítettek, a bizánciak egyet sem. Orhán ezt látva egy újabb csapatot küldött segítségül, de a császár is egy hasonló erejű különítményt vetett harcba ellenük, és ismét visszaverték a törököket. Ez a csatározás ment egész nap, de Andronikos serege nem tudott döntő csapást mérni az oszmánokra, mivel azok szakadékokkal védett táborához nem tudott hozzáférni, és a vízmosásokban elhelyezett íjászok is zavarták őket. Orhán újabb ezerfős különítményt indított a bizánciak 300 lovasa ellen, mire a császár ellenük küldött egy csapatot Manuel Tagaris vezetésével. Ismét heves összecsapás következett, amelyben a törökök ötven főt veszítettek, a bizánciak egy halottat, néhány sebesültet és sok lovat. Orhán még a harc alatt egész haderejét csatarendbe állította, hogy embereit felbátorítsa és elcsüggyessze a bizánciakat. Nem érte el azonban a kívánt hatást, ezért testvére, Pazarlu vezetésével támadásra küldte seregét. Andronikos ekkor ellentámadásra indult, maga vezette a centrumot, a jobbszárnyat Kantakuzenos, a balt Ioannes Angelos, a haderő többi része hátul maradt. Az oszmán lovasság megint megfutamodott, és százötven embert veszített, a császár azonban a magaslatok elleni támadást meg sem kísérelte, így aztán visszavonult a sík terepre.¹²

¹¹ *Kantakuzenos* 1986. 23–25. o.

¹² Uo. 25–27. o. Pazarlu neve Orhán egy 1324-es alapítólevelében tanúként szerepel. *Lowry* 2003. 77. o.

III. Andronikos ekkor ismét tanácskozni kezdett a főtisztjeivel, és Kantakuzenos kifejtette meggyőződését, hogy nyertesnek tekinthetik magukat, mivel a csatározásban rendre ők maradtak felül, a törökök négyszáznál több embert veszítettek, ők viszont csak egyet. Még a takarmánygyűjtőket se zaklatták, ami annak jele, hogy ellenfelük harci morálja alacsony szinten van. Mivel viszont közeledik az éjszaka, legjobb lesz visszatérni a táborba, és másnap, ahogy tervezték, rendezetten visszavonulni Konstantinápolyba. Az oszmánok valószínűleg úgysem mernek lejönni magaslati pozíciójukból, hogy újabb csatát vívjanak.

A császár elfogadta a javaslatot, és megkezdték a visszatérést a táborba, Orhán viszont egy kisebb csapatot a nyomukba küldött. A császári sereg forrófejű fiataljai ezt látva visszafordultak, és megtámadták őket. Kantakuzenos éppen az ilyen rendbontástól tartott, így néhány emberével sietett, hogy véget vessen a fegyelmetlenségnek, és kivonja a bizánciakat a harcból. Andronikos is felfigyelt az összecsapásra, így maga is válogatott emberekkel visszafordult rendet tenni, majd hadvezérével találkozáva, együtt indultak a harc irányába. A törökök a seregtől leszakadt csapatot erősen támadni kezdték, hogy megsemmisítsék. Kantakuzenos amúgy is fáradt lova összeroskadt, lovasát majdnem megölték, de a császár kísérete kimentette, és új lovat adott alá. Andronikos viszont a combján könnyebben megsérült egy nyíltól, hátasa pedig végzetes sebeket kapott. Az oszmánok végül beszüntették a harcot, miután néhány főemberüket elvesztették, a császár és emberei pedig visszatértek a sereghez, és folytatták az utat a táborba. A bizánci hátvédet alkotó 300 fős, rosszul felszerelt, gyenge lovakon ülő csapat vezére, Sevastopulos azonban hamarosan ismét nekirontott a nyomukban járó törököknek. Amikor aztán meglátták ellenségeik hátát, mindjárt bedőltek a színlelt menekülés trükkjének. Az üldözés addig tartott, amíg a nomádok vissza nem fordultak, és nagy lendülettel rájuk nem rontottak, akkor aztán hamarosan menekülők lettek az üldözőkből. A bizánciak húsz lovas és huszonöt gyalogost veszítettek, míg a segítségükre nem siettek a seregtől, így a maradék megúsza a meggondolatlan üldözést. A sereg végül elért a táborba, ahonnan üzenetet küldtek a fővárosba az aznapi eseményekről, a császár sebesüléséről is, hogy a rémhírek terjedését meggátolják, valamint arról, hogy készítsenek hajókat a sereg átkeléséhez.¹³

Éjszaka a török táborban is megvitták a nap eseményeit, és Orhán szerint a bizánciak harci tapasztalata és bátorsága rendkívülinek bizonyult; sem csellel, sem erővel nem tudták megingatni hadrendjüket, és a visszavonulás alatti csetepatékban részt vevő csapatokat sem tudták megsemmisíteni. Ezért jobb lenne, ha másnap nem vállalnának új csatát, biztosabb lenne, ha visszavonulnának egy biztonságos helyre. Apja két veterán parancsnoka¹⁴ azonban ellentmondott: bár nem hiányzik egy újabb csata, ha feladnák

¹³ *Kantakuzenos* 1986. 27–30. o. – Egyébként egy „kiskrónika” adata szerint a császár a térdén sebesült meg. *Kleinchroniken* 3. k. 29. o.

¹⁴ „Kolauz Salingari” és „Kataigialos Patatures” – a nevekben alighanem a török Qulaguz, illetve Bagatur név rejtezik. *Moravcsik* 1958. 162., 206. o.

a mostani táborukat, azzal elismernék a vereséget. A poggyászt és a felesleges dolgokat küldjék távolabb, de mozgékony csapataikkal maradjanak eddigi helyükön rejtekbe húzódva, és küldjenek ki száz lovast a császár szemmel tartására. Ő nyilván nem lesz annyira meggondolatlan, hogy a meredek hegyoldalak közé benyomuljon, de ha mégis megtenné, könnyen elbánhatnának vele. Ha viszont megpróbálná megkerülni hegyi állásukat, hogy a simább oldalról támadjon, akkor még bőven lesz idejük jól védhető helyre húzódni. Az oszmán haditanács el is fogadta érveiket, és helyben maradtak.

A császári táborban azonban közben olyan rémhír kezdett terjedni, hogy a császár sebesülése életveszélyes (Kantakuzenos szerint ezt az előző császár hívei terjesztették). Pánik ütötte fel a fejét, és a katonák úgy vélték, hogy ha az uralkodóval történik valami, a törökök le fogják rohanni a tábor, ezért még időben el kellene menekülni a szomszédos bithyniai városokba. Küldöttséget menesztettek a főparancsnokhoz, hogy vezesse őket ezek falai mögé, mielőtt elhatalmasodna a pánik. Kantakuzenos hiába próbálta megértetni velük, hogy erre semmi szükség, végül a császárhoz ment beszámolni a helyzetről. Andronikos erre elrendelte a tábor lezárását, nehogy fejtelenség alakuljon ki és széthulljon a sereg, de már késő volt, a csapatok tódultak kifelé a városok irányába. A főparancsnok hiába próbálta megállítani őket. A császárt kísérői hajóra szállították, a katonaság pedig elindult menedéket keresni Philokrene, Niketiaton, Dakiviza és Retzion falai mögött.¹⁵

Orhán erről még semmit sem tudott, azonban már korábban kiküldte Pazarlut néhány lovassal, hogy tartsa szemmel a császár seregét. Testvére úgy gondolta, nem hagyja, hogy a bizánciak nyugodtan töltsék az éjszakát, ezért a sötétség leple alatt megközelítette a tábor, és látta, hogy a csapatok elhagyják azt, de nem a fővárosuk, hanem a parti városok felé indulnak. A hírré Orhán összeszedte embereit, és reggelre Philokrene alá ért, ahol a bezárt kapu előtt a bizánci csapatok egy része rendetlenül összetorlódott. Nyomban meg is támadták őket, megöltek közülük harminckét főt (további hárman a közben kinyitott kapunál kialakult tolongásban haltak meg), ejtettek százötven foglyot és zsákmányoltak négyszáz lovat. Végül a bizánci katonaság összerendeződött, és visszaverte a támadást (állítólag kétszáz törököt megöltek), mire Orhán visszahúzódott, és a közelben vert tábor. Még aznap a császári sereg többi különítménye is Philokrenéhez vonult, majd egyesülve visszavonultak Skutariba, ahonnan zavartalanul átkeltek Konstantinápolyba.¹⁶

¹⁵ Philokrene mai neve Bayramoglu (*Belke* 2020. 914. o.); Niketiaton ma Eskihisar, Gebzétől 3 km-re délre (*Belke* 2020. 830. o.); Dakiviza ma Gebze (*Belke* 2020. 516. o.); Retzion ma Darica (*Belke* 2020. 969. o.). Az erődökhöz lásd még *Foss* 1985. 46–58. o.

¹⁶ *Kantakuzenos* 1986. 30–35. o. A főparancsnok emlékezete szerint a bizánciak 47 embert veszítettek az előző napi csatában. Az éjszakai harcban elesett két rokona, Manuel Tarchaneiotes és Nikephoros Kantakuzenos, valamint Exotrochos is (a *Kleinchroniken* 3. k. 29. o. is említi a főemberek veszteségét). A csatához lásd még *Bartusis* 1992. 91. o.; *Bosch* 1965. 152–157. o.; *Foss* 1985. 25., 46. o.; *Inalcik* 2000. 28–30. o.; *Iorga* 1908. 165–167. o.; *Kyriakidis* 2011. 203–206. o.; *Lindner* 2007. 21–24. o.; *Nicol* 1993. 169–170. o.

Egyébként a csata híre nyugatra is eljutott: a kortárs firenzei krónikás, Giovanni Villani is közölt róla egy kissé zavaros összefoglalót, 1330-ra datálva azt. Eszerint a császár átkelt Avido (Abydos, vagyis tévesen a Dardanellákhoz teszi a helyet) szorosánál Törökországba, de a törökök tatár segítséggel legyőzték, majd hajóikkal nagy károkat okozva pusztítani kezdték az Égei-szigetvilágot.¹⁷

A bizánciak hadi teljesítménye

A csata kétféle leírását összevetve jól látható, hogy az egyezések mellett komoly különbségeket is találunk közöttük. Gregoras rövidebb verziója alapján a bizánciaknak eleve nem sok esélyük volt az oszmánokkal szemben, akik végül tipikus nomád győzelmet arattak. Nála a császár félreismeri a törökök taktikáját, gyávaagnak véli a megfutamodásukat, az átkarolásra adott parancsa hibás, amivel veszélybe sodorja embereit, és végül a hőségben kifárasztja csapatait, ezzel elősegíti Orhán támadását. Ezt ugyan szerencsésen visszaverik, de a krónikás szövege alapján úgy tűnik, hogy a bizánciaknál a III. Andronikos sebesülése utáni pánik a kifáradással függ össze (és persze az eleve gyenge harcértékükkel). Ezzel szemben Ioannes Kantakuzenos szerint a kiadott parancs helyes volt, a nomád taktika ismeretéből fakadt, ráadásul az egész napos harcban a bizánci csapatok váltották egymást, ezért az ő leírása szerint nem is fáradtak ki, mint azt a visszavonulás alatti visszacsapások mutatják (bár ezek egyúttal fegyelmi problémákat tükröztek). Szerinte az oszmánok maguk is úgy látták, hogy nem bírják legyőzni a császár seregét, csak árulás révén (a megbuktatott II. Andronikos hívei által keltett pánik miatt) tudták megfordítani a csata kimenetelét. A két szerző véleménye tehát leginkább III. Andronikos megítélésében különbözik, és ez kihat az események leírására – az előbbi szerint a császár tapasztalatlan hadvezér volt, rossz minőségű csapatokkal, az utóbbi szerint viszont épp ellenkezőleg: tehetséges és lelkesítő parancsnok volt, aki – nagyapjától eltérően – keményen küzdött a török terjeszkedés ellen.¹⁸

A két szerző a polgárháborúban ellenkező oldalon állt, nyilván ez magyarázza az események eltérő megítélését. Az egykori főparancsnok verziója még egy historiográfiai érdekességet is nyújt, mivel a derekasan küzdő, de döntő eredményt elérni nem tudó, majd végül árulás miatt vereséget szenvedő „rómaiak” története a legismertebb bizánci–török összecsapás, a manzikerti (1071) sémáját követi. Nem tudni, hogy Kantakuzenos ismerte-e ennek leírásait, de az biztos, hogy a bizánci előkelőktől elvárható

¹⁷ Villani 1991. 1123. o.

¹⁸ Kyriakidis 2010. 85–86. o. és *Uő* 2018. 304–305. o. Kantakuzenos alighanem ismerte Gregoras művét, így az ő negatív álláspontjára válaszul fogalmazhatta meg a saját verzióját (vö. *Hadzisz* 1974. 244–245. o.). A két szöveg eltérése kihat a csata kimenetelének megítélésére is: *Inalcik* 2000. 29. o. szerint Gregorasé a valóságghűbb, de nem tér ki arra, hogy a győzelemnek miért nem maradt nyoma az oszmán hagyományban.

volt, hogy olvassanak történeti műveket (az antik hagyományok itt megszakítás nélkül megőrződtek), így valószínű, hogy az egyezés nem véletlen. A törökök anatóliai honfoglalását lehetővé tevő csatában IV. Romanos (1068–1071) seregét hadrendbe állítva próbálta közelharcra kényszeríteni Alp Arszlán szultánt (1063–1072). A törökök azonban lovasjász-taktikát alkalmazva egyre kitértek a harc elől, a bizánciak hiába nyomultak előre órákon át. Végül amikor délután dombos terephez értek, a császár úgy döntött, hogy visszavonul a táborba. Ennek során azonban zavar tört ki a csapatok között, amit kihasználva a szeldzsukok rohamra indultak, és kezdték szétzordítani a hadrendet. Ráadásul a második vonal, amelyet Romanos ellensége vezetett, nem fordult vissza segíteni, hanem faképnél hagyta a császárt, akinek egységét bekerítették és szétverték a szultán csapatai, őt pedig fogságba ejtették.¹⁹

Ha Kantakuzenos részletesebb leírását vesszük szemügyre, láthatjuk, hogy a bizánciak évszázados taktikai ismereteik alapján próbálták legyőzni a törököket. Bölcs Leó császár a 10. század elején állította össze *Taktika* című munkáját, amelynek ajánlásai jórészt a 7. századi, Maurikios-féle *Strategikon*ból származnak – az persze nem világos, hogy vajon Kantakuzenos ténylegesen ismerte-e ezeket, de elméleti előképzettség nélkül is támaszkodhatott a törökök elleni harc évszázados tapasztalataira. Akárhogy is, a csatahely kiválasztása és az alapvető harceljárás megtalálható az elődök ajánlásai között:

„Hátrányos nekik a lapályos és pusztai vidék is, továbbá a lovasság sűrű csatasora, mely szakadatlanul nyomukban van. Hátrányos nekik a fegyveres kézitusa is [...] Ha tehát valaki meg akarja közelíteni őket, hogy harcoljon velük, [...] amennyire csak módjában áll, a hadrendet pusztai és egyenletes terepen állítsa fel, ahol sem sűrű erdők, sem lápok, sem mélyedések nincsenek útban, a törökök tervezte tőrbecsalásokra való tekintettel.”²⁰

Mint láthattuk, a császár célja a csata során az volt, hogy a saját nehézlovassága számára kedvező síkon közelharcra kényszerítse az oszmánokat, és közben elkerülje azt, hogy csapdába csalják az embereit. Ezt általában sikeresen végre is hajtották, viszont a visszavonulás során lezajlott események jól mutatják, hogy a meggondolatlan üldözés hová vezethetett volna: a Sevastopulos vezette 300 lovas oda is vesztetett volna fegyelmetlensége miatt, ha nem sietnek a segítségükre.²¹

Ezek alapján látható, hogy a bizánciak által követett taktika célravezető volt, azonban végül nem hozta meg a győzelmet a császárnak. Ennek oka az volt, hogy Orhán igazán kedvező pozíciót választott, magaslati állásait nem támadhatták meg a bizánci nehézlovakok. Ilyesmire már erősebb gyalogságra lett volna szükség, azonban úgy tűnik, a bizánci had ezzel nem rendelkezett a vizsgált időszakban. Kantakuzenos jóformán csak Sevas-

¹⁹ *Kyriakidis* 2018. 302–303. o. – *Kantakuzenos* 1986. 179. o. 52. jegyzet szerint a császár beszéde Thukydides alapján íródott. Lásd ehhez még *Attaleiates* 291–299. o. Manzikertől.

²⁰ Bölcs Leó: *Taktika*. XVIII. 64–65., 69., 71. In: *Moravcsik* 1984. 21., 22. o.

²¹ *Kantakuzenos* 1986. 29–30. o.

topulos rohamánál említi őket,²² a Gregorasnál feltűnő szedett-vetett parasztok alighanem gyalogosok lehettek inkább, de nyilván alacsony harcértékűek.²³ Hiába volt a korabeli bizánci haderő legütöképesebb része a nehézlovasság, egymagában nem volt képes kivívni a teljes győzelmet: a terep nem is kedvezett nekik. Az oszmánok rohamait ugyan vissza tudták verni, de ezzel csak a síkság széléig tudtak eljutni, a nehéz terepre már nem vállalták a továbbnyomulást. Úgy tűnik, mindkét fél biztonsági játékot űzött: az oszmánok a hegyekbe húzódhattak vissza, a bizánciak a táborukba, ha balul ütnek ki a dolgok (az erős védőállás kiválasztása később is jellemezte a törököket, Nikápolynál is dombokon álltak fel, később pedig legalább a centrumukat igyekeztek megerősíteni).

A bizánci nehézlovasság a törökökhöz hasonló mozgékony ellenséggel szemben csak korlátozottan lehetett hatékony. Könnyűlovasságra és gyalogságra is szükség lett volna a hadszervezetben. Míg az előbbieket inkább nomád zsoldosokból, de ki tudták állítani, addig ütöképes gyalogsággal nem rendelkeztek: bár jelentős számú könnyűgyalogosuk volt, ezeket leginkább passzív szerepben alkalmazták. Ráadásul mintha a bizánciaknál a 14. században az íjászat szerepe veszített volna jelentőségéből. VIII. Mihály (1259–1282) idejében még fontos része volt a taktikájuknak,²⁴ az itt tárgyalt időszakban viszont már nem tűnik hangsúlyosnak a szerepük (bár a könnyűgyalogosok zömében nyilván íjászok lehettek, de Pelekanonnál láthatóan nem igazán használták ki őket). A leghatékonyabb megoldásnak még a nyugati zsoldosok alkalmazása tűnt, mint azt a század elején a Katalán Kompánia hadjárata bizonyította, csak hogy az egyúttal megmutatta azt is, hogy a birodalomnak már nem voltak erőforrásai nagy létszámú zsoldoseregek finanszírozására.²⁵ A katalánok egyébként ebből a szempontból érdekes taktikai példát adnak, mivel nekik is a lovasroham volt a fő erősségük, nem alkalmaztak íjászokat, mégis 1304-es nyugat-anatóliai hadjáratukon sorban megverték a türkmén bégek csapatait (viszont nekik mozgékony almogavar gyalogságuk volt).²⁶

A bizánciak kudarcai hadszervezetük gyengeségében gyökereztek, nehézlovasságuk nem tudott döntő csapást mérni a mozgékony törökökre, más csapatnemeik pedig vagy eleve gyengék, vagy nem elég fegyelmezettek voltak ellenségeik legyőzéséhez. A birodalom megfogyatkozott népessége és anyagi erőforrásai miatt ütöképes haderőt szinte lehetetlen volt kiállítani – az egykor a hazai katonaság gerincét adó kisbirtokosi

²² *Kantakuzenos* 1986. 29–30. o.

²³ *Gregoras* 1979. 224. o.

²⁴ Vö. Hadisz leírását a pelagoniai csatáról (1259): Ioannes Palaiologos „jól felfegyverzett katonáival a nehezebb terepeket védte, a sík vidékeket pedig a mozgékonyabb könnyűfegyverzetű gyalogosokra bízta. Ez utóbbiak leginkább szkithák (kunok) és törökök voltak, azonkívül bizánciak, és egytől egyig jól értettek az íj használatához.” *Hadisz* 1974. 220. o.

²⁵ *Kyriakidis* 2010. 94–96. o.

²⁶ *Muntaner* 48–49., 55., 57., 62–63. o. A philadelphiai csatánál le is írja taktikájukat: „...halogatás nélkül, mielőtt érezték volna a török nyilak csapásait, lovasaink megtámadták lovasaikat, az almogavarok a gyalogosaikat.” (55. o.) – Az almogavarok a Pireneusi-félszigetről származó könnyűgyalogosok voltak, akik a muszlimok területein portyázva alakították ki taktikájukat.

réteg eddigre már tönkrement.²⁷ A nagybirtokosi réteget pedig a császári hatalom már nem tudta erős kontroll alatt tartani, és ezek magánkatonaságára inkább csak a védelemben számíthatott.²⁸ Ezért nagyobb hadjáratokra kénytelen volt költséges, de nem mindig megbízható zsoldosokat alkalmazni, ezzel viszont maga ellen hangolta a saját katonaságot (és a lakosság sem kedvelte meg a gyakran pogány vagy „eretnek” nyugati csapatokat). A sokféle népességből összekapart hadakat aztán nem volt túl könnyű egybekovácsozni és hatékonyan alkalmazni. Ráadásul a vezetés hiányosságai is közrejátszottak: a bizánci katonai gondolkodás hagyományos államok seregeivel szembeni harcra koncentrált, a törökök viszont csak barbár rablóbandáknak tűntek az arisztokrata hadvezérek szemében, így gyakran eleve nem is mérték föl veszélyességüket, és amikor csapdába futottak, már késő volt. Azt lehet mondani, hogy bár elméletben ismerték a nomádok elleni eredményes harcmódot (nemcsak a több évszázados értekezések, hanem a saját koruk tapasztalatai alapján is), a gyakorlatban mégis rendszeresen elkövették azokat a hibákat, amelyek pedig elkerülhetőek lettek volna. Ez leginkább a kulturális alkalmazkodóképesség hiányára mutat a katonai eliten belül.²⁹

Az oszmán taktikáról

Gregoras leírása alapján az oszmánok tipikus nomád lovasíjász-harcmódotban küzdöttek és győztek. Erről Bölcs Leó *Taktikája* így számol be:

„...a sereg egy részét állítják lesbe [...] Az összecsapás megtörténtével azok, akiket előre állítottak, [...] futásnak erednek, és ha az ellenség hadirend nélkül üldözi őket, [...] a lesben állók előjönnek, és az ellenség mögött a hátába kerülnek; ezután [...] a megfutamodók is visszafordulnak és közreveszik az ellenséget. [...] Jobbára a távolharcban, a lesben állásban, az ellenség bekerítésében, a színlelt meghátrálásban és visszafordulásban [...] lelik kedvüket.”³⁰

²⁷ Pseudo-Kodinos kortárs művében már múlt időben említi, hogy voltak egy-, két-, háromlovas katonákból (*monokaballoi, dikaballoi, trikaballoi*) álló egységek. Pseudo-Kodinos 2013. 113. o. A szolgálati birtokok (*pronoiaiak*) adományozása során a földbirtok jövedelmét kapta meg az adományozott, aki cserébe katonai szolgálatot vállalt, vagy felszerelt abból egy zsoldost. A forrás múlt időbe tett fogalmazása ugyanakkor azt jelzi, hogy ekkor már nem a személyükben is katonáskodó kisbirtokosok, hanem a korabeli arisztokraták állították ki a lovasokat.

²⁸ Kantakuzenos 1341-ben hadjáratra készülve arról beszélt, hogy összegyűjti a zsoldos csapatokat és a „legbefolyásosabbakat”, akik vidéki birtokaikból veszik jövedelmüket, amihez később török segédcapatok is érkeznek. Kantakuzenos 2011. 45–46. o. és *Kyriakidis* 2010. 89–90. o.

²⁹ *Kyriakidis* 2010. 96–97. o. A szerző hangsúlyozza, hogy a nehézlovas egyúttal státusszimbólum is volt, Kantakuzenos csak ezt nevezi katonának (*stratiotes*), a gyalogost és íjászt nem. (92–93. o.)

³⁰ Bölcs Leó: Taktika. XIV. 42., XVIII. 58. In: *Moravcsik* 1984. 16., 20. o. A csapatok egy részének lesbe állítását Inalcik klasszikus oszmán cselként írja le, amelyet még Mohácsnál is alkalmaztak, de jóval régebbi nomád hagyományhoz tartozott, mint látható. *Inalcik* 2000. 29. o. Az oszmánok valóban alkalmazták ezt a trükköt később is, például Nikápolynál szintén két részre osztották erőiket, „az egyik rész Bajezid szultánnal lesben állott”. *Thúry* 1893. 49. o. (Itt egyébként szintén dombokon várták a keresztény koalíció támadását.) Mohácsi példája az, amikor Báli és Huszrev bégeket akindzsijeikkel (irreguláris könnyűlovasaikkal) lesbe állították, hogy „foglaljanak állást a csatatérül kiszemelt sík-

Alapjában véve ez jellemezte a pelekanoni csatát is, bár Gregoras verziója különbözik Kantakuzenosétól abban, hogy szerinte Orhán utolsó nagy támadásakor körül is vették a császári sereget. Viszont az utóbbi szövege alapján eltéréseket találhatunk a klasszikus sztyeppe hadművészetéhez képest. Ennek oka a korai oszmán történelem kutatója, Rudi P. Lindner michigani professzor szerint a korai oszmán „állam” sajátos helyzetéből következett, abból ugyanis, hogy a frissen meghódított bithyniai területeiken a nomád életmódhoz szükséges legelő csekélyebb kiterjedése miatt nem lehetett elegendő számú lovas íjászt bevetni a harctéren. Erre a problémára a *Taktika* is felhívta a figyelmet, miszerint a türkök számára „hátrányos a legelő hiánya, tekintetbe véve a magukkal vitt lovak sokaságát”.³¹

A lovasíjász-taktika alapján vagy színlelt megfutamodással kell az ellenfelet üldözésre csábítani és így megbontani a hadrendet, amit kihasználva ellentámadást lehet indítani (magyar példája a pozsonyi és az első augsburgi csata), vagy folytonos nyílzással megtörni a rendet és úgy döntő csapást mérni rájuk (mint a magyar–besenyő sereg tette a bizánciakkal vívott W.l.n.d.r-csatában, illetve a szeldzsukok Manzikertnél).³² Ezzel szemben úgy tűnik, hogy Pelekanonnál a kiküldött 300 íjász nem tudott elég erőteljes nyomást gyakorolni a bizánciakra. Nem folyamatosan lőtték a sorokat, hanem szüneteket tartottak a rohamok között – valószínűleg ez a létszám kevés volt a hatékony nyílzáporokhoz, illetve nem volt elég tartalék ló, hogy a kifáradtakat lecseréljék, ami a nomádok szokásos eljárása volt. Akár emberek, akár lovak híján, nem lehetett a folytonos lovasíjász-rohamot fenntartani, ami megtörhette volna a bizánci hadrendet. A környéken sem elegendő legelőterület, sem vízforrás nem állt rendelkezésre, hogy megfelelő számú tartalék lovat ellássanak (fejenként akár ötre is szükség lehetett a nomádoknál), ha kevesebbet használtak, akkor viszont ezek hamarabb kifáradhattak, ami a hosszan elnyúló harcban használhatatlanná tette a hátasokat.³³ Talán ez is közrejátszott abban, hogy az időigényesebb harceljárás helyett az oszmánok végül közelharcban próbálták meg eldönteni a csatát. A korabeli török lovasok egy része (valószínűleg a kísérekhez tartozó elit) karddal, íjjal, lándzsával és páncélinggel voltak felszerelve, vagyis képesek lehettek erre a feladatra.³⁴

ság egyik szélén; onnan csak távolról szemléljék az ütközetet, a harcban ne elegegyedjenek bele, hanem várjanak mindaddig, amíg azt nem látják, hogy [...] állásaikból futni kezdenek: akkor törjenek elő leshelyükből és fogják háta az átkozottakat [...]” *B. Szabó* 2006. 213. o.

³¹ *Bölcs Leó*: *Taktika* XVIII. 62. In: *Moravcsik* 1984. 21. o.

³² A két csatához lásd *B. Szabó* 2010. 85–87., 88–89. o., illetve *B. Szabó – Sudár* 2022.

³³ *Lindner* 2007. 24–26. o.

³⁴ *Fodor* 2009. 194. o. – Ez nagyban egyezik Bertandon de la Broquière egy évszázaddal későbbi leírásával: „...a gazdagabbak fegyverzete: íjj, tegez, kard és rövidszárú buzogány.” *Szamota* 1891. 84. o. Bár Bertandon valószínűleg portyázókról írt, ezek alighanem sokban hasonlítottak Orhán embereihez. Egyébként Gregoras nehézfegyverzetűeknek mondja a török harcosokat, de az általa leírt taktika inkább könnyűlovasokra jellemző. *Gregoras* 1979. 225. o.

A seregek harcértéke

A két fél harcértékét is meg lehet vizsgálni a források alapján. Főntebb már kitértünk arra, hogy a bizánciaknál a nehézlovasság számított a legütőképesebbnek, viszont felhasználhatóságuk korlátozott volt. A haderő többi része csak jól kézben tartva volt képes a maximumot nyújtani – láthattuk a visszavonulásnál, hogy a császárnak és a főparancsnoknak kellett visszafordulnia, hogy a parancs nélkül harcba szálló csapatokat rendbe szedjék.³⁵ A fegyelem tehát még az elit lovasságnál sem volt tökéletes, a kisebb harcértékű csapatoknál pedig még rosszabb lehetett a helyzet. Ez nem sok jóval kecsegtetett egy olyan nomád háterű ellenséggel szemben, mint a törökök.

Persze az oszmán haderő sem volt még az a hatékony hadigépezet, mint amivé a 15–16. századra fejlődött. Ekkoriban zömében még a vezérek kíséretéből és a hadi vállalkozásokra önként vonuló – ezért harci szellem tekintetében jól álló – nomádokból összeálló, nem állandó hadsereg volt. Létszám tekintetében jelentős erőt képviselt már ekkor is, de a harcértéke közelharcban még jóval elmaradt a bizánciak zsoldos nehézlovasaiétól. Kantakuzenos veszteségadataiban alighanem eltúlozza a törökökét és minimalizálja a sajátjaikat (a 400:1 arány eléggé valószerűtlen),³⁶ de igaza lehet abban, hogy az összecsapások során az előbbieket több embert veszítettek. Az egyiptomi al-Umari kortárs információk alapján 25 000 és 40 000 közé tette Orhán lovasságának erejét, de nem tartotta őket túl magas harcértékűnek.³⁷ Valószínű, hogy már ebben a korban kialakult az oszmánok későbbi forrásokban megfigyelhető respektusa a páncélos lovaság iránt.

Lindner szerint a pelekanoni csata volt az oka annak, hogy Orhán növelni kezdte a gyalogság számát haderejében. A hagyományos nomád lovasság növelése meghozhatta volna a győzelmet, csakhogy az oszmánok ekkori országának központja, a frissen meghódított Bithynia nem nyújtott ehhez elegendő legelőterületet. A költségesebb lovasság helyett tehát az olcsóbb gyalogság létszámát növelte, ami később igazolást nyert, mert a még ellenálló bizánci erősségek blokádja-ostroma során is nagy szükség volt rájuk.³⁸ Az elszegényedett nomádokból könnyen lehetett nagy létszámú gyalogságot (yayákat) toborozni, amely hosszabb időre is alkalmazható volt. Ezek egyelőre inkább csak

³⁵ *Kantakuzenos* 1986. 28–29. o.

³⁶ Bár ezt ő maga mondja a csata utáni helyzetértékelésében, de a végső összegzésben azt írja, hogy az első napon 47 emberük esett el, majd Philokrenénél 35 elesettet és 150 foglyot veszítettek. *Kantakuzenos* 1986. 27., 35. o. Lásd még *Bartusis* 1992. 268–269. o.

³⁷ *Lindner* 1983. 28. o. A korabeli oszmán haderőhöz lásd még *Fodor* 2009. 192–196. o.

³⁸ Prusa évtizedes blokád után kapitulált 1326-ban, miután az eredetileg keresztény várnagy, nemrég áttért oszmánli, Kösze Mihál egyezkedett a város bizánci kormányzójával. *Lowry* 2003. 56–57. o. Egyébként a katalánok nyugat-anatóliai hadjárataikon szintén kiállítottak nagyszámú gyalogost a török lovasok mellett. Ramón Muntaner leírása szerint Philadelfhiánál 8000 lovas és 12 000 gyalogos, Anaiánál 10 000 lovas és 8000 gyalogos volt az ellenfelük. *Muntaner* 55. ill. 62. o. Pelekanonnál is voltak török gyalogosok, legalábbis az íjászok, akiket Orhán a vízmosásokban helyezett el, nyilván gyalogosok voltak, vö. *Kantakuzenos* 1986. 26. o.

könnyűfegyverzetű gyalogos íjászok voltak, a janicsár gyalogság később jelent meg.³⁹ Persze Orhán ettől még alapvetően nomád vezér volt, de később ez a folyamat egyre jobban kiteljesedett, amelynek végeredményeként létrejött a szultánok specializált egységekből álló hadserege.

A tágabb perspektíva

Mint az elején szóba került, a hadjárat céljaként Gregoras Nikaia felmentését nevezi meg, Kantakuzenos viszont csak a mesothyniai nomádok elleni csapást. Nem világos, melyik szerzőnek van igaza ebben a kérdésben, de kicsi a valószínűsége, hogy egy sebtében összeszedett kis sereggel a bizánciak tényleg átverekedhették volna magukat a városig a szárazföldön. Tengeren gyorsabban juttathattak volna erősítést és ellátmányt oda Kioson (Gemlik) és az Askanios-tavon keresztül (III. Andronikos 1333-ban tengeren vitt ellátmányt Nikomediába is). Valószínűbb, hogy Kantakuzenos verziója a hitelesebb, és az új császár valóban csak gyorsan oda akart csapni a törököknek, mivel boszszantotta, hogy rendszeresen dúlják a bizánci területeket, és a polgárháború évei alatt senki sem indított ellenük támadást.⁴⁰ Ezzel viszont megint probléma adódik, ugyanis a nomádok elleni rajtaütés a téli szállásaikon hatékony módszer, de ezt júniusra időzíteni kissé elkésett vállalkozás – nem csoda, hogy mire a császár csapatai átértek Ázsiába, a törökök már a hegyekbe húzódtak.⁴¹ Nikaia megsegítése így inkább csak távlati cél lehetett, első lépésként talán előbb a közbeeső területeket akarták megtisztítani, ezután következett volna az egykori főváros felmentése.

Az események datálása még tovább növeli a homályt, amely a stratégiai cél tisztázatlanságából fakad. Gregoras tavasz végére teszi az átkelést a Boszporuszon, amely után három nappal találkoztak az oszmánokkal, és másnap megütköztek. Kantakuzenos szerint is a harmadik napon találkoztak, majd másnap, június elején következett a csa-

³⁹ Lindner 1983. 31–32. o. – A kortárs al-Umari szintén úgy tudja, hogy Orhánnak nagyszámú gyalogsága is van középszerű lovassága mellett (uo. 28. o.). Szerintem itt azonban Lindner túlhangsúlyozta a csata jelentőségét, mivel egy sebtében összekapart, pár ezerfős bizánci sereg ellen Orhán valószínűleg össze tudott volna szedni elegendő lovas-nomádot. Más lehet a háttérben: az, amit egy másik írásában kifejtett a nomádok számára szükséges legelőterületek és források hiányáról. Lindner 2007. 24–26. o. Lásd még Fodor 2009. 195–196. o. a yayákhoz (a yaya jelentése „gyalogos”), illetve arról, hogy a blokádok során a lovasok számára adományozott birtokok lehettek a timár-rendszer csírái. Vö. Tóser 2022. 75., 80–81. o.

⁴⁰ Kantakuzenos 1986. 21. o. és Nikomediáról uo. 89. o.

⁴¹ Uo. 21. o. – Lindner szerint is a nomád életmód periodicitásából következett, hogy a törökök a hegyekbe húzódtak a császár érkezésekor, nem félelemből. Lindner 2007. 22. o. Az orosz őskronikából tudjuk, hogy a 12. század elején a kijevi fejedelem, II. Vlagyimir (1113–1125) is felismerte, hogy a nomád kunok elleni hadműveleteket már február végén – március elején meg kell indítania, mert ilyenkor arra várnak, hogy a tél elmúltával állataik erőre kapjanak, addig halásznak és vadásznak. Tavasszal tehát legyengült állatállományuk miatt nem tudnak gyorsan mozogni, könnyen legyőzhetőek. Régmúlt idők elbeszélése 323–324. o.

ta.⁴² Viszont egy kortárs kiskrónika adata szerint a császár június 1-jén kelt át, de csak 10-én vívott csatát a muszlimokkal. Hogy mi tarthatott ennyi ideig, az rejtély, Nikaiaig is elérhettek volna tíz nap alatt; talán ennyi ideig váraoztak volna a harc megkezdése előtt? Nem valószínű – ez az adat inkább tévedés lehet. Bárhog is történt, az biztos, hogy az oszmánok dolga egyszerűbb volt: visszaverni a támadást, amit sikeresen teljesítettek is, habár nem veszteségek nélkül.⁴³

A császár hadjárata tehát gyorsan kudarcba fulladt, a kiéheztetett Nikaia végül 1331. március 2-án kapitulált, majd két évvel később a bizánci kormányzat már adót fizetett Orhánnak a megmaradt bithyniai településekért.⁴⁴ Ezzel a császár lényegében lemondott Anatólia maradékáról, és a továbbiakban inkább az európai területekre összpontosított.

A korszak bizánci hadszervezetére jellemző pénz- és emberhiány idővel egyre súlyosabb lett – már Nyugat-Anatólia elvesztése is jórészt ennek volt köszönhető. A seregek létszáma ebben a korban legfeljebb pár ezer fő lehetett, és ezek is jelentős részben zsoldosok voltak – pár száz főnyi veszteség már súlyosnak számított.⁴⁵ Amíg nem tudták megállítani a fokozódó hanyatlást, addig esély sem volt arra, hogy rendezett, ütőképes haderővel tudjanak fellépni a külső támadások ellen. Ennek híján pedig a belső rend helyreállítása sem történhetett meg: az anarchia és az agresszív szomszédok nem sok jót ígértek Bizánc jövője szempontjából.

III. Andronikos tűnik az utolsó uralkodónak, aki még rendbe tehetné volna az összezsugorodott birodalmat, és a mai görög területek egyesítésében sikereket is ért el, korai halála azonban újabb polgárháborúhoz vezetett, melyben Kantakuzenos próbálta megszerezni a trónt.⁴⁶ Andronikos kísérlete így hamvába holt, és uralkodása csak rövid szünetet jelentett egy, az előzőnél jóval véresebb és hosszabb belviszály előtt, amely oda vezetett, hogy a törökök megszerezték Gallipolit, európai hídfőjüket (1354). Innentől kezdve a történet már Bizánc bukásáról szól. Egyre kisebb területe és egyre csökkenő adózó lakossága nem biztosíthatta a védelemhez szükséges erőforrásokat – a törökök viszont épp ellenkezőleg, egyre növelték erőforrásaikat, melyeket a terjeszkedés szolgálatába állítottak. Orhán a trónra léptekor még csak egy az Ilhánida-vazallus türkmén emírek közül, de halálakor országa már a legnagyobbak között volt Anatóliában, és az oszmánok előtt nyitva állt a Balkán. Figyelemre méltó, hogy Kis-Ázsia megmaradt

⁴² *Gregoras* 1979. 224–225. o. és *Kantakuzenos* 1986. 22., 25–26. o.

⁴³ *Kleinchroniken* 3. k. 29. o. – Bosch úgy véli, hogy Orhán erői egy részét hátrahagyta Nikaia blokádjára, az elitcsapatát pedig magával vitte Mesothyniába, megakadályozandó a bizánciakat abban, hogy a szárazföldön eljussanak a városig. *Bosch* 1965. 152. o.

⁴⁴ *Gregoras* 1979. 239. o. és *Lindner* 1983. 28. o.

⁴⁵ *Bartusis* 1992. 259–269. o.

⁴⁶ 1354-es lemondása előtt Kantakuzenos már úgy írta le az erőviszonyokat, hogy a „barbárok” hadi dolgokban tapasztaltak, nagyszámúak és igen lelkesek, Bizánc serege viszont gyenge és kisszámú, jövedelmei jelentéktelenek, pénz és külföldi katonai segítség nélkül nincs esélyük szembeszállni velük, továbbá erős flotta is kellene a tenger ellenőrzéséhez, mert enélkül egész Ázsiából jönnek majd a törökök. *Nicol* 1996. 130–131. o.

bizánci tartományai a 13. század közepétől fokozódó türkmén nyomás miatt vesztek el a 14. század elején. Ezt egy fél évszázados átmeneti időszak követte, majd Gallipoli megszerzése után az oszmánok viharos sebességgel hódították meg a Balkánt, és a század végén már a magyar határokat kezdték fenyegetni.

Az összecsapás ugyanakkor jól mutatja az oszmánok történetének korai fordulatát: a lovas-nomád „törzsből” letelepült birodalmat építettek. A törökök sztyeppei hagyományokkal érkeztek Anatóliába, de ez a terület a fennsíkon kívül inkább földművelésre alkalmas vidék. A szeldzsukok állama és Bizánc a 12. századra viszonylagos egyensúlyba került, de aztán az 1200-as évek közepén, a mongol hódítások során ismét nagyarányú népmozgás irányult Kis-Ázsiába (nemcsak nomádok, de földműves és város lakó csoportok is menekültek nyugatra). A 14. század elejére a nomád oszmánok nemcsak, hogy elfoglalták Bizánc itteni megmaradt tartományait, de már a nagyobb térség politikai stabilitására is veszélyesek voltak. A kis-ázsiai törökök egyszerűen túl sokan voltak ahhoz, hogy mind nomád életet élhessenek: vagy le kellett telepedniük, vagy fosztogatásból kellett fenntartaniuk magukat. A türkmén vezéreknek módot kellett találniuk arra, hogy a letelepült lakosságtól minél nagyobb jövedelmet biztosítsanak maguknak, de nomád alattvalóik portyázó hajlamait is alkalmas mederbe tereljék. Az Égei-tenger partvidékén létrejött fejedelemségekben (*bejlik*) a kalózkodással vezették le ezeket az energiákat, de ez csak egy szűkebb réteget érintett a törökök közül, és a szomszédos latin ellenfelek flottái miatt a támadásaik hatásköre is korlátozottabb volt. Utólag egyértelmű, hogy a „hitetlenek” elleni portyákat Bizánc európai területeire kellett átvinni, hogy ott aztán bőven találjanak a nomád hitharcosoknak, a *gázik*nak elfogaltságot. Ez végül az oszmánoknak sikerült, és így lettek nagyhatalommá.⁴⁷

BIBLIOGRÁFIA

<i>Attaleiates</i> 2012.	<i>Attaleiates, Michael: The History.</i> Transl. <i>Anthony Kaldellis – Dimitris Krallis.</i> (Dumbarton Oaks Medieval Library 16.) Cambridge, Mass.–London, 2012.
<i>B. Szabó</i> 2006.	Mohács. Szerk. <i>B. Szabó János.</i> Budapest, 2006.
<i>B. Szabó</i> 2010.	<i>B. Szabó János: A honfoglalóktól a huszárokig.</i> Budapest, 2010.
<i>B. Szabó – Sudár</i> 2022.	<i>B. Szabó János – Sudár Balázs: Hol lehetett a rejtélyes „vlnđr-i” csata? Századok,</i> 156. (2022) 1. sz. 117–137. o.

⁴⁷ *Lowry* 2003. 21. o.

- Bartusis* 1992. *Bartusis, Mark*: The Late Byzantine Army. Army and Society, 1204–1453. Philadelphia, 1992.
- Bosch* 1965. *Bosch, Ursula*: Kaiser Andronikos III. Palaiologos. Versuch einer Darstellung der Byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321–1341. Amsterdam, 1965.
- Chalkokondyles* 2014. *Chalkokondyles, Laonikos*: The Histories. Vol. I. Transl. *Anthony Kaldellis*. (Dumbarton Oaks Medieval Library 33.) Cambridge, Mass.–London, 2014.
- Fodor* 2002. *Fodor Pál*: Az Oszmán Birodalom születése. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk. *Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György*. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.) 2002. 159–174. o.
- Fodor* 2009. *Fodor, Pál*: Ottoman Warfare, 1300–1453. In: The Cambridge History of Turkey, Vol. 1. Byzantium to Turkey, 1071–1453. Ed. *Kate Fleet*. Cambridge, 2009. 192–226. o.
- Foss* 1985. *Foss, Clive*: Survey of Medieval Castles of Anatolia II. Nicomedia. Ankara, 1996.
- Gregoras* 1979. *Gregoras, Nikephoros*: Rhomäische Geschichte. • Historia Rhomaike. Übersetzt und erläutert von *Jan Louis van Dieten*. II. Teil, 1–2. Halbband (Kapitel VIII–XI.) (Bibliothek der griechischen Literatur 9.) Stuttgart, 1979.
- Hadzisz* 1974. A bizánci irodalom kistükre. Vál., bev., ism. és jegyz. *Dimitriosz Hadzisz*. Budapest, 1974.
- Inalcik* 2000. *Inalcik, Halil*: An Overview of Ottoman History. In: The Great Ottoman Civilisation I. Politics. Ed. *Kemal Çiçek*. Ankara, 2000. 3–90. o.
- Iorga* 1908. Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt von *Nicolae Iorga*. Band I. (bis 1451.) Gotha, 1908.
- Kantakuzenos* 1986. *Kantakuzenos, Johannes*: Geschichte. Teil 2. (Buch II.) Übersetzt und erläutert von *Georgios Fatouros – Tilman Krischer*. Hrsg. *Peter Wirth*. (Bibliothek der griechischen Literatur 21.) Stuttgart, 1986.
- Kantakuzenos* 2011. *Kantakuzenos, Johannes*: Geschichte. Teil 3. (Buch III.) Übersetzt und erläutert von *Georgios Fatouros – Tilman Krischer*. Hrsg. *Peter Wirth – Wolfram Kinzig*. (Bibliothek der griechischen Literatur 71.) Stuttgart, 2011.

- Kermeli* 2009. *Kermeli, Eugenia*: Orhan Gazi. In: Encyclopedia of the Ottoman Empire. Ed. *Gábor Ágoston – Bruce Masters*. New York, 2009.
- Kleinchroniken Die byzantinischen Kleinchroniken. Teil I–III. Textübersetzungen, addenda et corrigenda, indices. Ed. *Peter Schreiner*. Wien, 1975–1979.
- Köprülü* 1992. *Köprülü, Mehmed Fuad*: The Origins of the Ottoman Empire. Transl. and ed. *Gary Leiser*. Albany, 1992.
- Kyriakidis* 2010. *Kyriakidis, Savvas*: Byzantine Responses to the Battlefield Tactics of the Turkoman Principalities: the Battle of Pelekanos (1329). *Byzantinische Zeitschrift*, 103. (2010) No. 1. 83–97. o.
- Kyriakidis* 2011. *Kyriakidis, Savvas*: Warfare in Late Byzantium, 1204–1453. Leiden, 2011.
- Kyriakidis* 2018. *Kyriakidis, Savvas*: Warfare in the Histories of John Kantakouzenos. In: A Military History of the Mediterranean Sea. Aspects of War, Diplomacy and Military Elites. Ed. *Georgios Theotokis – Aysel Yildiz*. Leiden–Boston, 2018. 299–321. o.
- Lindner* 1983. *Lindner, Rudi P.*: Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia. Bloomington, 1983.
- Lindner* 2007. *Lindner, Rudi P.*: Bapheus and Pelekanon. *International Journal of Turkish Studies*, 13. (2007) No. 1–2. 17–26. o.
- Lowry* 2003. *Lowry, Heath W.*: The Nature of the Early Ottoman State. Albany, 2003.
- Matuz* 1990. *Matuz József*: Az Oszmán Birodalom története. Budapest, 1990.
- Moravcsik* 1958. *Moravcsik, Gyula*: Byzantinoturcica II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen. Berlin, 1958.
- Moravcsik* 1984. Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Össze-gyűjtötte, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Moravcsik Gyula*. Budapest, 1984.
- Muntaner* 2006. The Catalan Expedition to the East: from the Chronicle of *Ramón Muntaner*. Transl. *Robert D. Hughes*. Introduction *J. N. Hillgarth*. Barcelona–Woodbridge, 2006.
- Nicol* 1993. *Nicol, Donald M.*: The Last Centuries of Byzantium, 1261–1453. Cambridge, 1993.

- Nicol* 1996. *Nicol, Donald M.*: The Reluctant Emperor. A Biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and Monk, c. 1295–1383. Cambridge, 1996.
- Pseudo-Kodinos 2013. *Macrides, Ruth – Munitz, Joseph – Angelov, Dimitar*: Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies. Farnham, 2013.
- Régmúlt idők elbeszélése Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ford. *Ferincz István*. Szerk. *Balogh László – Kovács Szilvia*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 30.) Budapest, 2015.
- Szamota* 1891. Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten, 1054–1717. Összegejtötte és jegyz. *Szamota István*. Budapest, 1891.
- Belke* 2020. *Belke, Klaus*: Bithynien und Hellespont. 1–2. Teilband. (Tabula Imperii Byzantini 13.) Wien, 2020.
- Thúry* 1893. Török történetírók I. k. Ford. és jegyz. *Thúry József*. Budapest, 1893.
- Tösér* 2022. *Tösér Márton*: „Pre-ottomán” taktika. A könnyűgyalogság szerepe az anatóliai törököknél a 14. század elején. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 1. sz. 59–87. o.
- Villani* 1991. *Villani, Giovanni*: Nuova Cronica. A cura di *Giovanni Porta*. Parma, 1991.

Márton Tösér

PELEKANON – AN EXAMPLE OF LATE BYZANTINE
AND EARLY OTTOMAN TACTICS

(Summary)

By the beginning of the 14th century, not much of Byzantium’s Asian possessions remained in imperial hands, and Anatolia was almost entirely held by the Turks. By the time Andronikos III came to the throne in 1328, only small Byzantine areas were left on the eastern side of the Bosphorus. These too gradually fell into Ottoman hands, and in 1326 Prusa/Bursa capitulated, and soon Nikaia was in a situation of distress. It was then that the new emperor launched his Asian campaign, during which he clashed with Orhan, the second ruler of the Ottomans. The Battle of Pelekanon saw the only clash between the leaders of these two states. At that time, Byzantium was no more, and the Ottoman state was not yet known for its efficient war machine. The Emperor’s forces were not a cohesive, disciplined army, although it did have some capable units, especially the mercenary heavy cavalry, but to rally the landed cavalry was time-consuming. Even the Ottoman troops were a far cry from the Sultan’s army of later years characterized by iron discipline and excellent leadership. However, enthusiastic warriors of Islam and raiders from nomadic backgrounds were plentiful and could quickly be gathered into an army. The

battle is therefore difficult to explain in the usual way, in terms of the typical tactics of the parties, but it is worth studying as it provides an insight into the warfare of an era that had a major influence on the later organisation of the military of the Turkish Empire.

Márton Tösér

PELEKANON – EIN BEISPIEL DER SPÄTBYZANTINISCHEN UND
FRÜHOSMANISCHEN TAKTIK

(Resümee)

Zu Beginn des 14. Jahrhunderts war nur noch ein kleiner Teil der asiatischen Besitzungen von Byzanz unter unmittelbarer kaiserlicher Herrschaft, und Anatolien war fast vollständig in türkischer Hand. Als Andronikos III. im Jahr 1328 den Thron bestieg, blieben nur noch kleine Gebiete auf der Ostseite des Bosphorus übrig. Auch diese fielen allmählich in osmanische Hände, sodass im Jahr 1326 Prusa/Bursa kapitulierte und Nicaea bald in die Enge getrieben wurde. Der neue Kaiser startete daraufhin seinen Asienfeldzug, bei dem er mit Orhan, dem zweiten osmanischen Herrscher, aneinandergeriet. Die Schlacht von Pelekanon war das einzige Aufeinandertreffen zwischen den Herrschern der beiden Staaten. Zu diesem Zeitpunkt war Byzanz nicht mehr und der osmanische Staat noch nicht für seine effiziente militärische Struktur bekannt. Die Armee des Kaisers war keine geschlossene, disziplinierte Armee, obwohl sie über einige wirksame Einheiten verfügte, insbesondere über schwere Söldnerkavallerie, aber die Rekrutierung der mit Ländereien belohnten Reiter war zeitaufwändig. Die osmanischen Truppen waren auch weit entfernt von der eisernen Disziplin, dem Zusammenhalt und der guten Führung der Sultansarmee späterer Zeiten. Begeisterte Glaubenskrieger und Räuber mit nomadischem Hintergrund waren jedoch zahlreich vorhanden, und aus diesen konnte schnell eine Armee zusammengestellt werden. Die Schlacht lässt sich daher nur schwer aufgrund der typischen Taktiken der Parteien erklären, aber es lohnt sich, sie zu studieren, da sie einen Einblick in die Kriegsführung einer Epoche gewährt, die einen großen Einfluss auf die spätere Organisation des türkischen Reiches hatte.

Márton Tösér

PÉLÉKANON – UN EXEMPLE DE TACTIQUE DE LA FIN DE L'ÉPOQUE BYZANTINE
ET DU DÉBUT DE L'ÉPOQUE OTTOMANE

(Résumé)

Au début du 14e siècle, l'Empire de Byzance a déjà perdu la plupart de ses possessions asiatiques, l'Anatolie était déjà presque entièrement aux mains des Turcs. Au moment de l'avènement au trône d'Andronic III en 1328, il ne possédait plus que de territoires de moindre importance sur la rive orientale du Bosphore avant de les céder progressivement aux Ottomans. En 1326, Bursa a capitulé et Nicée s'est bientôt retrouvée dans une situation délicate. Le nouvel empereur a entamé alors sa campagne asiatique au cours de laquelle il a dû affronter Orhan, le second souverain ottoman. La bataille de Pélékanon fut le seul affrontement entre les chefs des deux États. À ce moment-là, Byzance n'était plus réputée pour l'efficacité de sa machine de guerre, alors que l'État ottoman ne l'était pas encore. L'armée de l'empereur n'était pas soudée

et disciplinée, bien qu'elle possédât quelques unités efficaces, en particulier de la cavalerie lourde de mercenaires, mais le rassemblement des cavaliers propriétaires prenait beaucoup de temps. De même, les troupes ottomanes étaient encore loin de l'armée du sultan des époques ultérieures, soit une armée bien dirigée et tenue d'une main de fer. Néanmoins, les guerriers de foi enthousiastes et les pillards d'origine nomade étaient nombreux et pouvaient rapidement constituer une armée. Cette bataille est donc difficile à interpréter de la manière habituelle, en se basant sur les tactiques typiques des adversaires. Elle mérite tout de même d'être étudiée, car elle donne un aperçu de la guerre à une époque qui a eu un impact majeur sur l'organisation ultérieure de l'Empire ottoman.

Мартон Тошер

ПЕЛЕКАНОН - ПРИМЕР ПОЗДНЕВИЗАНТИЙСКОЙ И РАННЕЙ ОСМАНСКОЙ
ТАКТИКИ

(Резюме)

В начале XIV-ого века в руках империи оставалось не так много азиатских владений Византии, Анатолия почти полностью перешла в руки Турции. Когда III. Андроник взшел на престол в 1328-ом году, на восточной стороне Босфора остались лишь небольшие территории. Постепенно эта территория также перешла в руки Османской империи, поэтому в 1326-ом году Пруса/Бурса капитулировала, и вскоре Никая также оказалась в стеснённом положении. Тогда новый император начал свой азиатский военный поход, в ходе которой он столкнулся с Орханом, вторым правителем Османской империи. Битва при Пелеканоне была единственным столкновением между полководцами двух государств. В то время Византия уже не была, а Османское государство еще не было известно своей эффективной военной машиной. Армия императора не была привыкшей друг к другу, дисциплинированной армией, хотя и имела способные к ударам части, особенно наёмную тяжелую конницу, но сбор владельческой конницы отнимал много времени. Войска османов были также далеки от известных позднее железно дисциплинированных и хорошо руководящих султанских войск. С другой стороны, ревностных борцов за веру с кочевническим прошлым и жаждущих добычи налетчиков было немало, и из них можно было быстро собрать армию. Поэтому сражение трудно объяснить обычным способом, на основе типичных тактических приемов сторон, но его все же стоит изучить, поскольку оно дает представление о войне той эпохи, которая оказала большое влияние на формирование более поздней военной организации Турецкой империи.

A „175 ÉVES A MAGYAR HONVÉDSÉG”

LÁTOGASS EL A MAGYAR HONVÉDSÉG MEGALKULÁSÁNAK
175. ÉVFORDULÓJÁT MEGÜNNEPLŐ, IZGALMAS,
INTERAKTÍV KIÁLLÍTÁSRA AHOL BEMUTATJUK A KATONÁK SZÍNES
ÉS IZGALMAS VILÁGÁT!

**A KIÁLLÍTÁS INGYENESEN LÁTOGATHATÓ, DE ELŐZETES
REGISZTRÁCIÓHOZ KÖTÖTT!**

REGISZTRÁCIÓS FELÜLET ÉS TOVÁBBI INFORMÁCIÓ: WWW.MH175.HU

NYITVATARTÁS:

HÉTFŐ: ZÁRVA

KEDD-PÉNTEK:

09:00-13:00 ISKOLÁS CSOPORTOK

14:00-18:00 EGYÉNI LÁTOGATÓK

SZOMBAT-VASÁRNAP: 10:00-18:00

BÁLNA HONVÉDELMI KÖZPONT
1093 BUDAPEST, FŐVÁM TÉR 11-12.

